

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної психології

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Психологічні детермінанти деструктивних форм поведінки в натовпі»
«Psychological determinants of destructive behavior in crowds»

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
Спеціальності 053 Психологія
Освітня Програма «Психологія»
Гребінежко Анастасія Максимівна

Керівник д. психол.н., проф. Кононенко О.І

Рецензент д. психол.н., проф. Кіреєва З.О.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 8 від 24.04.2025 р.

Захищено на засіданні ЕК
Протокол № __ від _____ 2025 Р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(За національною шкалою, шкалою Естс, бали)

Завідувач кафедри
соціальної психології
Кононенко О.І.

Голова ЕК
Кононенко О.І.

_____
(Підпис)

_____
(Підпис)

Одеса – 2025

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В НАТОВПІ.....	6
1.1. Поняття натовпу у психології: характеристика, класифікація, основні форми.....	6
1.2. Теорії масової поведінки: класичні та сучасні підходи.....	10
1.3. Психологічні чинники деструктивної поведінки в натовпі.....	14
1.4. Профілактика деструктивної поведінки в натовпі: можливості психологічного впливу.....	11
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	25
2.1. Організація та методи дослідження.....	25
2.2. Результати емпіричного дослідження психологічних детермінант деструктивних форм поведінки в натовпі.....	35
2.3. Рекомендації щодо профілактики та попередження деструктивної поведінки в натовпі.....	48
Висновки до другого розділу	50
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі значно зросла кількість масових зібрань — як організованих (мітинги, культурні події, спортивні заходи), так і стихійних (протести, бунти, надзвичайні ситуації). У таких умовах поведінка особистості істотно змінюється: індивід може виявляти агресію, імпульсивність, схильність до наслідування або паніки, що не є типовим для нього в звичайному соціальному контексті. Така поведінка часто має деструктивний характер і може становити загрозу для оточення, соціального порядку та безпеки. Це зумовлює необхідність вивчення психологічних чинників, які впливають на поведінку особистості в натовпі.

Особливої гостроти проблема набуває в умовах політичної нестабільності, соціальних криз та повномасштабної війни в Україні. Підвищення рівня колективної тривожності, зростання агресивності та напруги в суспільстві створює передумови для неконтрольованої деструктивної поведінки в масових ситуаціях. Розуміння психологічних механізмів, які активізуються в натовпі, дозволяє не лише дослідити природу цих проявів, а й розробити ефективні профілактичні заходи.

Попри широку представленість тематики у зарубіжній соціальній психології, у вітчизняному науковому просторі комплексні емпіричні дослідження деструктивної поведінки в натовпі залишаються обмеженими. Водночас існує об'єктивна потреба у створенні методичних інструментів, які дозволяють оцінити ризики деструктивної поведінки та виявити індивідуальні й соціально-психологічні чинники, що сприяють її розвитку.

Таким чином, вивчення психологічних детермінант деструктивної поведінки в натовпі є не лише теоретично важливим, а й має високу соціальну значущість.

Мета дослідження - виявити та проаналізувати психологічні чинники, що детермінують деструктивні форми поведінки особистості в умовах функціонування натовпу.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз наукової літератури щодо феномену натовпу та форм деструктивної поведінки в ньому.
2. Узагальнити основні психологічні підходи до вивчення причин деструктивної поведінки в масових скупченнях людей.
3. Визначити сукупність особистісних, соціально-психологічних та ситуаційних чинників, що можуть виступати детермінантами деструктивної поведінки в натовпі.
4. Провести емпіричне дослідження проявів агресивності, імпульсивності, тривожності та інших характеристик у респондентів з різною схильністю до деструктивної поведінки.
5. Розробити практичні рекомендації щодо профілактики деструктивної поведінки в умовах масової взаємодії.

Об'єкт дослідження – поведінка особистості в умовах масової взаємодії (натовпу).

Предмет дослідження - психологічні детермінанти деструктивної поведінки особистості в натовпі.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і забезпечення об'єктивності результатів дослідження було використано комплекс методів: теоретичні методи — аналіз і узагальнення наукової літератури з теми дослідження; емпіричні методи — наукове спостереження та психолого-діагностичне обстеження; методи математичної обробки даних — порівняльний аналіз отриманих результатів і кореляційний аналіз для виявлення статистично значущих взаємозв'язків.

Метод психолого-діагностичного обстеження включав в себе ряд психодіагностичних методик: Опитувальник Басса-Даркі (діагностика агресивності) з метою оцінки вербальної, фізичної агресії, негативізму, дратівливості, підозрливості, образливості; Шкала імпульсивності Баратта (адаптація Л. Ясюкевич) з метою дослідження нестриманості, схильності до необдуманих рішень і різких дій; Методика діагностики схильності до

девіантної поведінки (А. Орел) з метою виявлення схильності до порушення соціальних норм: агресивність, правопорушення, аддиктивна поведінка, схильність до ризику; опитувальник «Схильність до підпорядкування групі»; Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості (Р. Райкен, адаптація В.Ю. Альшиної) з метою визначення рівня фрустрації часто передують вибуховій поведінці в натовпі, особливо в агресивних протестах.

Для статистичної обробки даних відібрана комп'ютерна програма SSPS v22.0.0. for Windows.

Організація та база дослідження: У дослідженні взяли участь 60 осіб віком від 18 до 30 років (середній вік — 23,4 роки). За статевою ознакою вибірка розподілилася наступним чином: 26 чоловіків (43%) та 34 жінки (57%). Усі респонденти були громадянами України та проживали у великих або середніх містах. Опитування проводилося за допомогою Google Forms із попередньою перевіркою валідності запитань. На одному етапі дослідження респондентів просили також надати відповіді на блок соціально-демографічних запитань (вік, стать, освіта, зайнятість, досвід участі в масових заходах тощо), що дозволило провести додатковий статистичний аналіз.

Практична значущість дослідження. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для попередження та зниження деструктивної поведінки в умовах масових скупчень людей. Виявлені психологічні детермінанти можуть бути враховані при підготовці фахівців з кризової психології, працівників поліції, охоронних структур, організаторів масових заходів. Результати дослідження можуть також бути використані для розробки профілактичних програм, спрямованих на зниження рівня агресивності, імпульсивності та тривожності осіб, схильних до деструктивної поведінки в натовпі.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаної літератури. Обсяг загальний роботи- 58 сторінок, з них основного тексту - 53. Кількість таблиць - 12, рисунків -8. Список літератури містить 41 джерело.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В НАТОВПІ

1.1. Поняття натовпу у психології: характеристика, класифікація, основні форми

У межах соціальної психології особливу увагу привертає вивчення великих соціальних об'єднань, які, хоч і складаються з багатьох осіб, не є класичними групами у традиційному розумінні. Мова йде про тимчасові скупчення людей, що виникають у зв'язку з певною подією або ситуацією і діють узгоджено, але без попередньої організації чи чіткої мети. Ці об'єднання часто охоплюють представників різних соціальних верств, професій та етнічних груп, які на момент взаємодії не усвідомлюють себе спільнотою, але виявляють колективну активність[23].

Такі масові утворення, як натовп, можуть мати організований або стихійний характер. Незважаючи на відсутність спільної мети, вони здатні чинити істотний вплив на соціальну ситуацію — зокрема, ініціювати або посилювати політичні чи суспільні зміни. У зв'язку з цим вивчення психології масової поведінки, зокрема натовпу, стало актуальним предметом дослідження ще у ХІХ столітті. Саме тоді з'явилися перші концепції, що описували масову поведінку як особливий психосоціальний феномен, який суттєво змінює свідомість і дії окремої людини.

Термінологічно поняття "маса" й "натовп" часто використовуються як взаємозамінні, проте вони мають різне смислове наповнення. Маса є ширшим поняттям, що охоплює різні форми колективної поведінки: публіку, аудиторію, громадськість, тоді як натовп — це конкретний різновид масового скупчення людей, який зазвичай діє імпульсивно, іноді агресивно, і не завжди піддається раціональному контролю[28].

Ключовими ознаками подібних утворень є випадковість формування, тимчасовість існування та гетерогенність складу. Натовп часто формується спонтанно, як реакція на зовнішній подразник — подію, сигнал, конфлікт — і об'єднує осіб, які зазвичай не взаємодіють між собою в буденному житті. У ньому стираються соціальні відмінності, а поведінка набуває емоційного, іноді ірраціонального забарвлення.

Науковці (зокрема, Б. Грушин) наголошують на таких характеристиках масових спільнот, як статистичність, стохастичність (випадковість складу), ситуативність та структурна неоднорідність. Це дозволяє віднести їх до окремої категорії соціальних утворень — "некласичних" спільнот, які не мають чіткої організації, однак здатні чинити потужний вплив на соціальну динаміку[23].

Західні дослідники пояснюють масову поведінку через концепції очікувань і колективного розуміння ситуації. Такі форми дій не зводяться до індивідуальної мотивації, а залежать від загального емоційного фону групи. Американський соціолог Г. Блумер відніс до проявів колективної поведінки не лише натовп, а й паніку, слухи, моду, масові рухи, манії та інші явища, що виникають у відповідь на спільно переживану ситуацію.

Однією з провідних ідей сучасної соціальної психології є визнання того, що масова поведінка не є просто сумою індивідуальних вчинків. Навпаки, участь у натовпі змінює стиль мислення, рівень самоконтролю та емоційну регуляцію людини. Як писав С. Московічі, індивід у натовпі втрачає раціональність і здатен до вчинків, які у звичайних умовах не притаманні його особистості. Саме цю ідею відображає образ "вивільненої соціальної істоти", що діє стихійно, за межами звичних моральних чи соціальних рамок[28].

Таким чином, вивчення психології натовпу дає змогу краще зрозуміти механізми деструктивної поведінки в масових ситуаціях і сприяє розробці ефективних практик запобігання соціальній напрузі.

У науковій літературі поняття «маса» та «натовп» нерідко ототожнюються, однак вони позначають різні феномени, попри спільні риси.

«Маса» є ширшим поняттям, що охоплює різні форми великої неструктурованої соціальної спільноти: публіку, аудиторію, громадськість, фанатські об'єднання тощо. Натомість «натовп» розглядається як конкретна форма масової поведінки, що зазвичай має виражений емоційний характер, діє імпульсивно й виникає в результаті зовнішнього подразника.

Масові утворення, як правило, виникають несподівано, як реакція на певну подію чи подразник. Вони не мають чіткої внутрішньої організації, існують протягом обмеженого часу і об'єднують людей з різним соціальним досвідом, віком, цінностями та установками. Так, до подібних структур відносять як натовп на вулиці, що утворився внаслідок аварії чи мітингу, так і глядацьку аудиторію концерту чи телевізійного шоу.

Особливості таких спільнот полягають у їхній мінливості, відкритості до нових учасників, відсутності стабільного лідерства й структурованості. Проте ці тимчасові об'єднання здатні чинити значний вплив на суспільні настрої, а в окремих випадках — ініціювати соціальні зміни або порушення громадського порядку.

Аналізуючи природу масових соціальних утворень, соціолог Б. Грушин окреслює низку ключових характеристик, які відрізняють їх від інших форм соціальної спільноти. По-перше, такі спільноти мають статистичну природу, тобто формуються з великої кількості індивідів, чия сукупність набуває нової якості — вона не зводиться до простої суми учасників, а виявляє власні закономірності поведінки[23].

Другою важливою рисою є імовірнісна (стохастична) структура. Це означає, що участь конкретної особи у масовому утворенні зазвичай випадкова, не зумовлена її соціальною приналежністю або особистісними рисами. Вхід до такої спільноти не передбачає жодних формальних критеріїв чи обмежень — кожен може долучитися або вийти в будь-який момент.

Ще однією характерною ознакою є ситуативність. Масова спільнота виникає у відповідь на конкретну подію чи подразник і функціонує лише доти,

доки існує відповідна ситуація. Її існування є нестабільним, тимчасовим і часто обмеженим в часі та просторі.

Останньою, але не менш важливою рисою є різноманітність (гетерогенність) складу. Масові об'єднання не мають сталого соціального профілю — вони включають представників різного віку, статі, соціального статусу, рівня освіти та життєвого досвіду. Саме ця соціальна строкатість визначає непередбачуваність і водночас потенційну силу впливу таких утворень на суспільні процеси.

Таким чином, масові спільноти постають як особлива форма соціального об'єднання — без чіткої структури, з гнучкими межами та високою динамікою, здатна змінювати характер своєї поведінки залежно від обставин.

Американський соціолог Герберт Блумер, який одним із перших запропонував цілісне бачення колективної поведінки, наполягав на чіткому розрізненні понять маса та натовп, які до того часто вживалися як синоніми. На його думку, ці соціальні явища мають відмінну природу, динаміку й механізми взаємодії між учасниками[28].

У масі індивіди зазвичай фізично роз'єднані, між ними відсутній безпосередній контакт, як і емоційне співпереживання. Вони можуть бути об'єднані лише загальним інтересом або подібністю реакцій на певну ситуацію. Маса не здатна до координованої, одночасної дії, а її учасники діють анонімно, не усвідомлюючи себе частиною єдиного цілого.

Натовп, навпаки, — це просторово зосереджене об'єднання людей, які перебувають у прямому контакті одне з одним. Саме ця фізична та психологічна близькість створює передумови для високої емоційної зараженості, наслідування поведінки активних осіб або лідера. У натовпі формується своєрідне колективне поле — емоційне, часто неконтрольоване, в якому послаблюється індивідуальна відповідальність.

Блумер наголошував, що маса діє через паралельні, індивідуальні вияви, тоді як натовп — це спільна, синхронізована дія, що часто має імпульсивний

або вибуховий характер. Крім того, натовп формується швидше, має коротший життєвий цикл, але потенційно більшу соціальну небезпеку.

Це розрізнення важливе для розуміння природи масових явищ, адже саме в натовпі створюються умови для найглибших трансформацій індивідуальної свідомості, вивільнення несвідомих імпульсів і деструктивних дій, які в умовах маси, зазвичай, залишаються приглушеними.

1.2. Теоретичні підходи до аналізу поведінки натовпу: класичні та сучасні концепції.

Вивчення натовпу як соціально-психологічного феномена має довгу історію, що бере свій початок у другій половині XIX століття. Перші наукові спроби осмислити масову поведінку були зосереджені на виявленні механізмів втрати індивідуального контролю та впливу колективної емоційності. Класичні концепції, що виникли в цей період, значною мірою сформували уявлення про натовп як про небезпечне та ірраціональне явище.

Одним із перших дослідників, хто ґрунтовно розглянув феномен натовпу, був французький соціолог Гюстав Лебон. У праці «Психологія натовпу» він стверджував, що індивід, потрапляючи до натовпу, втрачає здатність до критичного мислення і легко піддається впливу колективних емоцій. Лебон наголошував на трьох ключових процесах, які відбуваються з особистістю в масі: анонімності, зараженні емоціями та наслідуванні. У натовпі, за його словами, "людина опускається на кілька щаблів нижче у своєму розвитку", підкоряючись підсвідомим імпульсам[18].

Зигмунд Фройд розвинув ідеї Лебона у своїй роботі «Психологія мас і аналіз Я», де спробував пояснити масову поведінку з позицій психоаналізу. Він вводить поняття ідентифікації з лідером як ключовий механізм формування маси. Фройд вважав, що в натовпі Я-структура особистості слабшає, а Ід — імпульсивне, несвідоме начало — виходить на перший план. Ця зміна підсилює схильність до наслідування та некритичної поведінки.

Німецький письменник і культуролог Еліас Канетті у книзі «Маса і влада» запропонував філософсько-антропологічну інтерпретацію масових явищ. Він описав натовп як простір "розчинення особистості", де стираються соціальні ієрархії, а фізична близькість людей спричиняє психологічну єдність. Канетті виокремив кілька типів мас (відкриту, закрити, ритуальну тощо), наголошуючи на динамічності й агресивному потенціалі цих форм об'єднання.

У ХХ столітті до аналізу натовпу долучились представники символічного інтеракціонізму, зокрема Герберт Блумер, який наголошував, що масова поведінка виникає не лише через емоційне зараження, а й через спільне тлумачення ситуації. Люди не просто копіюють одне одного, а реагують на те, як вони розуміють події навколо. Таким чином, інтерпретація стає ключем до колективних дій.

Блумер визначав колективну поведінку як сукупність дій, що виникають у результаті спільного реагування великої кількості людей на певну ситуацію. Такі дії не є заздалегідь організованими або структурованими — вони формуються спонтанно, під впливом загального емоційного стану та інтерпретації подій учасниками. До колективної поведінки, за Блумером, належать такі форми, як натовп, паніка, слухи, мода, соціальні рухи, публічна думка, революції[23].

На відміну від сталих соціальних інституцій, ці явища не мають усталеної ієрархії або норм, і тому є більш динамічними та чутливими до змін соціального контексту. Водночас Блумер підкреслював, що така поведінка не є хаотичною — у ній можна виявити певні закономірності, зокрема стадії розвитку, типові механізми зараження, наслідування, посилення емоцій, які формують колективну реакцію на подразник.

Концепція колективної поведінки дозволяє глибше зрозуміти природу дій натовпу — як форму спонтанної, некерованої, але не випадкової поведінки. Цей підхід став базою для подальших досліджень феноменів масової психіки та психології натовпу як особливого соціально-психологічного утворення.

Більш сучасний підхід запропонував Серж Московічі, який розглядав масову поведінку як результат соціального впливу та ідентифікації з певною групою. Він підкреслював, що не всі дії натовпу є ірраціональними: за ними можуть стояти чіткі соціальні смисли й позиції. Його теорія соціального представлення акцентує увагу на тому, як суспільство створює образи, які визначають поведінку індивідів у масі.

Французький соціальний психолог Серж Московічі зробив значний внесок у переосмислення природи масової поведінки в умовах сучасного суспільства. У праці «Вік натовпу» він висвітлює перехід дослідницької уваги від індивідуальної до колективної психології, підкреслюючи, що в епоху масових комунікацій і швидкої соціальної мобілізації саме маси стають головним об'єктом наукового аналізу.

Московічі зазначає, що психіка індивіда зазнає кардинальних змін, коли він долучається до натовпу. В умовах масової взаємодії активізуються ті психічні імпульси й емоції, які в звичайному житті залишаються прихованими або пригніченими. Натовп виступає своєрідним середовищем, у якому послаблюються соціальні обмеження, знижується самоконтроль, а раціональне мислення поступається місцем емоційному реагуванню[24].

Одним із центральних спостережень Московічі є те, що людина, перебуваючи окремо, зазвичай здатна до розсудливих дій, але в натовпі — під час мітингу, маніфестації або навіть у колі знайомих — легко втрачає здатність до критичного осмислення і може здійснювати вчинки, які суперечать її індивідуальним переконанням. Автор образно порівнює натовп із соціальною істотою, яка, вивільнившись із рамок, здатна на вчинки великої сили або ж навпаки — нищівної руйнації.

Таке середовище провокує розчинення індивідуальності, зниження моральної відповідальності та виникнення сильного емоційного піднесення, що іноді набуває фанатичних форм. Під впливом колективного збудження люди втрачають почуття міри, часто вдаючись до крайніх, нерідко агресивних дій.

Ідеї Московічі стали логічним продовженням досліджень, започаткованих ще у ХІХ столітті (зокрема, Г. Лебоном), але водночас дали змогу поглянути на масову поведінку в контексті нових соціальних умов — глобалізації, інформаційного тиску, зростання ролі публічного простору. Його підхід наблизив психологію натовпу до сучасної соціальної теорії, в якій маси більше не розглядаються як виняткова загроза, а радше як складна соціально-психологічна реальність, що потребує глибокого осмислення.

Французький соціолог і криміналіст Габріель Тард запропонував важливе аналітичне розрізнення між двома формами масових спільнот — натовпом і публікою. Він розглядав їх як дві протилежні структури в межах одного соціального континууму, що виникає під впливом розвитку засобів комунікації, зокрема книгодрукування.

Тард вважав, що натовп є емоційно зарядженим, імпульсивним і схильним до фанатизму об'єднанням, яке виникає на основі фізичної присутності великої кількості людей в одному просторі. Його поведінка підпорядковується лідерові, що спрямовує дії учасників, резонуючи з їхнім емоційним станом. У натовпі переважають навіювання, миттєві реакції, знижується толерантність до альтернативних точок зору.

Натомість публіка, за Тардом, — це спільнота, що формується на основі символічної єдності, спільного інформаційного поля, яке об'єднує індивідів, навіть якщо вони фізично роз'єднані. Учасник публіки може належати до кількох таких спільнот одночасно, не втрачаючи індивідуальності. На відміну від натовпу, публіка здатна до більш раціонального осмислення подій, відкритіша до критики, її поведінка — менш імпульсивна, а лідерами думок є не вожді, а журналісти, письменники, інтелектуали.

Тард також зазначав, що емоційна активність публіки потенційно може трансформуватися у натовп за умов зростання напруження та зниження когнітивного контролю. У цьому сенсі публіка — це натовп у потенції, здатний перейти в іншу форму під впливом провокації, страху чи ідеологічного впливу.

Його концепція відкрила нові горизонти для дослідження того, як соціальні зміни, інформаційний вплив і розвиток масової культури формують різні типи колективної поведінки.

Психолог Філіп Зімбардо, досліджуючи феномен деіндивідуалізації, зосередив увагу на тому, як ситуаційні умови, зокрема анонімність, сприяють втраті відповідальності за власні дії. Відомий експеримент Стенфордської тюрми підтвердив, що в умовах знеособлення навіть звичайні люди здатні на жорстокі та неконтрольовані вчинки.

Загалом, теоретичний аналіз засвідчує: хоча натовп часто розглядається як середовище ірраціональної поведінки, психологічні механізми, що лежать в його основі, піддаються науковому опису. Це відкриває можливості для вивчення не лише причин деструктивних дій, а й шляхів їх профілактики.

1.3. Психологічні чинники деструктивної поведінки в натовпі

Деструктивна поведінка у натовпі — це поведінка, яка виходить за межі соціально прийнятних норм і може мати агресивний, руйнівний, панічний або девіантний характер. Її виникнення зумовлене взаємодією низки чинників — як особистісних, так і ситуаційних, що активізуються в умовах колективної взаємодії. У цьому підпункті розглянемо основні психологічні механізми, що сприяють переходу від індивідуальної поведінки до деструктивної масової дії[33].

До індивідуальних чинників, які підвищують ймовірність деструктивної поведінки в натовпі, належать:

Агресивність — схильність до ворожого сприйняття інших і готовність до застосування сили. Особи з високим рівнем агресивності більш імовірно включаються в деструктивні дії, особливо якщо відчують себе частиною безособової маси.

Імпульсивність — низький рівень самоконтролю, емоційна нестабільність та схильність до необдуманих рішень у критичних ситуаціях. Імпульсивні індивіди можуть швидко піддаватися масовому впливу.

Висока тривожність — у поєднанні з сильним емоційним фоном ситуації може сприяти ірраціональній поведінці або приєднанню до натовпу як способу психологічного «захисту».

Схильність до наслідування — підвищена сугестивність, тобто легкість прийняття чужих установок і моделей поведінки, особливо в ситуаціях невизначеності.

Ці особистісні характеристики самі по собі не обов'язково ведуть до девіантної поведінки, але в умовах дії додаткових факторів (анонімність, груповий тиск тощо) істотно посилюють ризик її прояву.

У натовпі змінюється характер міжособистісної взаємодії, посилюються механізми, які змушують людину поводитися не так, як у повсякденному житті:

Деіндивідуалізація — зниження самосвідомості, втрата почуття особистої відповідальності за вчинки. Людина перестає мислити категоріями «я», а починає діяти як «ми».

Анонімність — відчуття безкарності й невидимості серед великої кількості людей зменшує внутрішні моральні обмеження.

Емоційне зараження — швидке поширення емоцій (страху, гніву, ентузіазму) між учасниками натовпу. Емоції, що поширюються через натовп, можуть підштовхнути до агресії чи паніки.

Конформізм — тенденція наслідувати поведінку більшості, навіть якщо вона суперечить власним переконанням. У ситуації масової дії конформізм може стимулювати участь у небезпечних чи деструктивних вчинках.

Не менш важливими є зовнішні обставини, які здатні провокувати деструктивну поведінку в масовій ситуації:

Стрес або фрустрація, пов'язані з умовами події (наприклад, тиснява, відчуття загрози, політична напруга).

Вплив лідера або провокатора, який спрямовує енергію натовпу в певному напрямку.

Фізичне середовище — обмежений простір, нічний час, відсутність контролю з боку правоохоронних органів можуть сприяти зростанню напруги.

Алкоголь або інші психоактивні речовини, що знижують критичність і самоконтроль.

Усі ці чинники рідко діють ізольовано. Як правило, деструктивна поведінка виникає як результат їхньої взаємодії — коли внутрішні риси особистості резонують із зовнішніми обставинами. Саме тому комплексне розуміння цих механізмів є основою для розробки ефективних профілактичних заходів[33].

Учасники натовпу зазнають помітних змін на рівні психічного функціонування. Психологи зазначають, що у масовому скупченні людей особистість перестає керуватися звичними формами мислення, а поведінка набуває імпульсивного й афективного характеру. Одним із ключових феноменів, що пояснює цю зміну, є деіндивідуалізація — стан, за якого втрачається усвідомлення власної унікальності, а також відчуття особистої відповідальності за власні дії.

Людина в натовпі ніби втрачає свою ідентичність, починає сприймати себе як частину великого цілого. У такому стані послаблюється критичність мислення, раціональні аргументи відходять на другий план, а емоції — зокрема, страх, гнів або ентузіазм — стають основним джерелом мотивації. Особливо помітним є зниження самоконтролю, що дає простір для реалізації агресивних або соціально неприйнятних форм поведінки[37].

Також у натовпі істотно змінюється характер комунікації. Вербальні форми спілкування замінюються переважно невербальними — жестами, вигуками, фізичними діями. Комунікативна поведінка стає емоційно зарядженою, часто шаблонною, а здатність до рефлексії — зниженою. Поведінка людини у такому середовищі набуває елементів реактивності —

вона легко піддається зовнішньому впливу, особливо з боку харизматичних фігур або групових лідерів.

Психічні процеси також зазнають трансформації: сприйняття стає фрагментарним, увага — нестійкою, когнітивна обробка інформації — поверхневою. У такому стані легко поширюються чутки, емоційно забарвлені повідомлення, що ще більше підсилює емоційну напругу в натовпі.

Особливо небезпечним є те, що у стані деіндивідуалізації активізуються первинні імпульси та інстинкти, які в нормальних умовах залишаються під контролем моралі, культури та соціальних норм. Це сприяє вивільненню поведінкових актів, які можуть бути як героїчними, так і деструктивними, залежно від контексту ситуації та емоційного фону.

Таким чином, натовп — це не просто скупчення людей, а середовище, яке істотно змінює психологічні параметри індивідуальної поведінки, посилюючи її емоційну зарядженість і знижуючи раціональність.

Натовп виникає не спонтанно, а як реакція на подію, що порушує звичний хід життя, зачіпає інтереси великої кількості людей або викликає сильний емоційний відгук. Серед типових приводів — надзвичайні ситуації, акти несправедливості, протестні дії або видовищні події. Ключовою умовою формування натовпу є емоційне збудження, що об'єднує незнайомих між собою людей у просторово зосереджену спільноту[33].

На відміну від організованих зібрань, натовп має відкриту структуру: його склад постійно змінюється, межі нечіткі, а ступінь участі — від пасивного спостереження до активного втручання — варіюється. Хоча зовні натовп може виглядати як хаотичне скупчення людей, дослідження свідчать, що всередині нього часто існують малі групи, об'єднані знайомством, емоційною близькістю або спільними намірами.

Поведінка натовпу розвивається фазово. На першому етапі формується інтерес або тривога, що приваблює людей до місця події. Далі відбувається емоційна активація: учасники передають одне одному хвилювання, страх або обурення. У фазі концентрації уваги з'являється фокус — об'єкт, який

викликає максимальний емоційний відгук (влада, поліція, несправедливість, ворог тощо). Наступним етапом стає групова реакція, що може виявлятися у вигуках, скандуванні, фізичних діях, а згодом — у розвитку масових дій: від протестів до паніки або агресії.

Часто в натовпі з'являється фігура лідера, який задає емоційний тон і спрямовує поведінку групи. За відсутності організованого керівництва, дії натовпу визначаються загальним настроєм, який швидко поширюється завдяки ефектам наслідування й зараження.

Структурно натовп схильний до поляризації: активна частина концентрується в центрі й визначає динаміку, тоді як периферія переважно пасивна. У разі виникнення внутрішніх антагонізмів — конфліктів між підгрупами або ззовні нав'язаних протиставлень — натовп може трансформуватись у деструктивну форму взаємодії, що супроводжується безладом або насильством.

Таким чином, натовп не є повністю безструктурною масою: його виникнення має передумови, етапність і внутрішню організацію, що можуть бути як стихійними, так і навмисно інспірованими. Усвідомлення цих закономірностей є основою для розробки стратегій впливу на поведінку натовпу в критичних ситуаціях.

Українська дослідниця Л. М. Почебут запропонувала поетапну модель розвитку натовпу як форми масової поведінки. Її підхід дозволяє простежити, яким чином спонтанне скупчення людей поступово перетворюється на активну соціально-психологічну силу[37].

Першим етапом є виникнення приводу, що викликає соціальну напругу. Це може бути обмеження доступу до ресурсів, прояв несправедливості, дефіцит інформації або порушення звичних норм життя. Такий стимул викликає інтерес і залучає перших спостерігачів.

На другому етапі з'являються сумніви щодо достовірності офіційних повідомлень, посилюється недовіра до інституцій, що супроводжується поширенням чуток і домислів, які підвищують емоційну напругу.

Третій етап — нагромадження людей у певному просторі. Виникає інтенсивний обмін повідомленнями, думками, емоціями, формується загальний емоційний фон. Поступово стихійна маса перетворюється на єдиний психологічний організм.

Четвертий етап характеризується появою лідерської фігури, яка виражає настрої групи, вербалізує загальні вимоги й спрямовує увагу присутніх. Його мова часто емоційна, ритмічна, здатна викликати повторення слів і жестів.

П'ятий етап — побудова протиставлення «ми — вони», що дозволяє натовпу чітко окреслити «образ ворога». Таке когнітивне розділення посилює згуртованість всередині натовпу й водночас поляризує ставлення до зовнішніх об'єктів або груп.

На шостому етапі відбувається активізація масових дій — натовп переходить до реальної поведінки, що може варіюватися від демонстрацій до агресивних вчинків.

Завершальний, сьомий етап — це груповий ексцес: активна поведінка частини учасників поширюється на решту, внаслідок чого дії натовпу стають колективними, односпрямованими, часто деструктивними. Саме на цьому етапі динаміка зараження і наслідування досягає свого піку.

Запропонована Л. Почебут модель має не лише описовий, а й прогностичний потенціал — вона дозволяє розпізнати критичні моменти у формуванні натовпу й застосувати превентивні заходи до того, як поведінка набуде неконтрольованого характеру[27].

Паніка розглядається як особливий різновид поведінки натовпу, що виникає в умовах крайньої напруги та сприйняття загрози. Водночас це не лише форма дій, а й емоційний стан, що супроводжується різким зниженням здатності до вольового контролю, пригніченням когнітивних процесів і домінуванням інстинктів самозбереження.

На психологічному рівні паніка проявляється втратою орієнтації, неусвідомленими імпульсивними діями, іноді — повною дезорганізацією поведінки. Потреба у негайному рятуванні змушує людину діяти егоцентрично, навіть агресивно, часто всупереч інтересам інших, що призводить до тисняви, травмування або смерті.

За спостереженнями Людмили Почебут, розвиток панічної реакції проходить низку фаз:

1. Раптовий стимул (шок) — несподіваний вибух, крик, постріл тощо.
2. Миттєве припинення поточних дій — фаза завмирання, коли всі ніби «застигають» на мить.
3. Емоційна вибухова реакція — страх, істерика, вигуки, плач.
4. Безладна активність — хаотичні спроби втекти, неузгоджені дії, пошук виходу на основі інстинктивних моделей.
5. Загострення емоційного стану — взаємне зараження страхом, посилення панічного ефекту.
6. Етап егоїстичної поведінки — прагнення врятуватися за будь-яку ціну, без огляду на інших.
7. Стан безнадії або ступору — втрата надії, зниження активності, емоційне й фізичне виснаження.
8. Формування організованих дій — поява лідера або рятувальної стратегії, що повертає людям відчуття контролю.
9. Надія на вихід — емоційне переключення на спільні дії.
10. Груповий вихід із критичної ситуації — координація, відновлення порядку.
11. Післяпанічна фаза — тривожність, виснаження, агресія або апатія.

До передумов виникнення паніки відносять фізіологічну вразливість (втома, голод, сп'яніння, хронічний стрес), психологічну неготовність (низький рівень довіри, тривожність, страх) та соціальні чинники — відсутність чіткої інформації, руйнування лідерства, поширення чуток.

Особливу роль у виникненні паніки відіграє емоційна комунікація — вона швидко заражає інших, пригнічуючи розумову обробку інформації. При цьому здатність до аналітичного мислення майже блокується, а поведінка керується первинними реакціями — «біжи», «рятуйся», «уникай».

Водночас саме довіра, організація, чітке інформування та присутність лідера можуть зупинити розвиток паніки або трансформувати її у контрольовану поведінку. Ці чинники є ключовими у профілактиці катастрофічних наслідків неконтрольованого натовпу.

1.4. Профілактика деструктивної поведінки в натовпі: психологічні можливості впливу

Характер поведінки людини в натовпі зазнає суттєвих змін. Соціально-психологічні дослідження доводять, що незалежно від культури, національності чи релігійної належності, людина в складі натовпу демонструє схожі патерни поведінки. За низки обставин втрачається індивідуальна контрольованість, натомість посилюється емоційна збудженість, навіюваність і схильність до наслідування.

Серед основних характеристик поведінки особи в натовпі виділяють:

- зниження вербальної комунікації та припинення особистісного спілкування;
- хаотичність та безцільність рухів, схильність до однотипних дій;
- високу імпульсивність та неусвідомлену реакцію на сигнали лідера;
- емоційну лабільність — часту зміну настрою, від ейфорії до гніву;
- категоричність суджень, схильність до різких оцінок і гасел;
- зменшену здатність до аналізу, потребу в простих рішеннях;
- психічну збудливість, включно з появою галюцинацій у вразливих осіб;
- схильність до зливання в масу — порушення персональних меж, утворення щільних груп.

У стані сильного збудження в натовпі може порушуватись адекватне сприйняття, виникати короточасні психомоторні розлади, підвищена агресивність або апатія. Людина діє відповідно до настроїв більшості, часто всупереч власним переконанням. Це підкреслює важливість збереження суб'єктної позиції, особливо для представників професій, пов'язаних із ризиком взаємодії з масовими скупченнями.

Для зниження ризику деструктивної поведінки в умовах натовпу дослідники і практики пропонують низку індивідуальних і організаційних рекомендацій:

- За можливості уникати входження в неконтрольований натовп.
- Планувати шляхи виходу при потраплянні в масове скупчення.
- Уникати паніки, не піддаватися провокаціям і чуткам.
- Зберігати вертикальне положення в разі тисняви, позбувшись об'ємних речей.
- У разі падіння — захищати голову руками, згортатися в клубок.

Особливо ефективними вважаються «протипанічні команди», що складаються з підготовлених людей, здатних впливати на емоційний стан натовпу. До нестандартних, але дієвих способів нейтралізації паніки відносять спільний спів, використання національних символів, гумору або навіть навмисне переключення уваги на більш потужний подразник (команду, жест, сигнал).

Попередження деструктивної поведінки в умовах натовпу є складним завданням, яке потребує системного підходу з урахуванням психологічних механізмів, що формують масову поведінку. Ефективна профілактика можлива лише за умови поєднання індивідуально-психологічної, соціально-психологічної та організаційної роботи[34].

Одним із ключових напрямів є формування свідомого ставлення до участі в масових подіях. Це включає інформаційно-просвітницьку діяльність, яка допомагає потенційним учасникам краще розуміти механізми впливу натовпу, а також ризики, пов'язані з втратою індивідуального контролю. Чітке

розуміння своєї поведінки у подібних ситуаціях знижує ймовірність автоматичного підпорядкування загальному потоку.

Важливим засобом профілактики є розвиток емоційної регуляції та самоконтролю. Психологічні тренінги, які спрямовані на зниження агресивності, зростання толерантності до фрустрації, покращення навичок усвідомленого прийняття рішень, можуть підвищити стійкість особистості до зовнішнього впливу[35].

Значну роль відіграє психологічна підготовка фахівців, які працюють у сфері безпеки, охорони правопорядку та організації масових заходів. Йдеться не лише про знання закономірностей натовпу, а й про розвиток навичок управління груповою динамікою, виявлення потенційно небезпечної поведінки, нейтралізацію конфліктів у зародку[32].

З організаційного погляду, профілактика передбачає створення сприятливого середовища під час масових подій: забезпечення фізичної безпеки, доступу до інформації, достатньої кількості відповідального персоналу, чітких алгоритмів дій у разі загрози. Відомо, що хаос, інформаційний вакуум та невизначеність є каталізаторами тривоги та агресії.

Особливу увагу слід приділяти ідентифікації осіб із підвищеним ризиком девіантної поведінки, особливо в молодіжному середовищі. Психологічне консультування, робота з підлітками та молодими дорослими, які мають ознаки імпульсивності, тривожності, емоційної нестабільності, може стати дієвим інструментом у запобіганні залученню до небезпечних масових дій.

Усе це свідчить про необхідність міждисциплінарного підходу до профілактики деструктивної поведінки в натовпі, що поєднує знання з психології, соціології, права, менеджменту масових подій і кризових інтервенцій.

Висновок до першого розділу

У першому розділі здійснено теоретичний аналіз соціально-психологічних підходів до вивчення масової поведінки, зокрема феномену натовпу як особливої форми колективної взаємодії.

Розглянуто сутнісні відмінності між масою, натовпом, публікою й аудиторією, що дозволило виокремити натовп як емоційно заряджену, тимчасову та слабо структуровану форму соціального об'єднання, схильну до деструктивних проявів.

Узагальнено підходи провідних дослідників (Г. Лебон, Г. Тард, С. Московічі, Г. Блумер, Л. Почебут), які підкреслюють здатність натовпу радикально трансформувати психічний стан індивіда, знижуючи рівень критичного мислення, послаблюючи самоконтроль та посилюючи навіюваність.

Визначено, що основними психологічними механізмами, що зумовлюють деструктивну поведінку в натовпі, є деіндивідуалізація, емоційне зараження, наслідування та зсув відповідальності.

Описано фазову динаміку розвитку натовпу — від ситуативного об'єднання людей до масових дій — а також типові передумови агресії та паніки, зокрема дефіцит інформації, втрату лідерства й інституційної довіри.

Окреслено роль чуток як комунікативного механізму, що впливає на загальний емоційний стан масової спільноти, поглиблюючи тривожність та провокуючи нерациональну поведінку.

На основі аналізу виявлено, що профілактика деструктивної поведінки потребує комплексного підходу, що включає інформування, розвиток емоційної саморегуляції, чітку організацію масових подій та психологічну підготовку відповідальних осіб.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ДЕСТРУКТИВНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ В НАТОВПІ

2.1. Організація та методи дослідження

Мета нашого емпіричного дослідження - встановити психологічні особливості осіб з різним досвідом участі у масових заходах та виявити зв'язки між рівнем агресивності, імпульсивності, фрустрованості, конформності та схильністю до деструктивної поведінки.

У дослідженні взяли участь 60 осіб віком від 18 до 30 років (середній вік — 23,4 роки). За статевою ознакою вибірка розподілилася наступним чином: 26 чоловіків (43%) та 34 жінки (57%). Усі респонденти були громадянами України та проживали у великих або середніх містах.

Для цілей дослідження було сформовано дві групи:

Група А (n = 30): особи, які брали участь у масових заходах (мітингах, протестах, спортивних подіях або святкових зібраннях) і описували власну поведінку в натовпі.

Група В (n = 30): респонденти, які не мали досвіду участі в подібних заходах, або ж брали участь лише як спостерігачі.

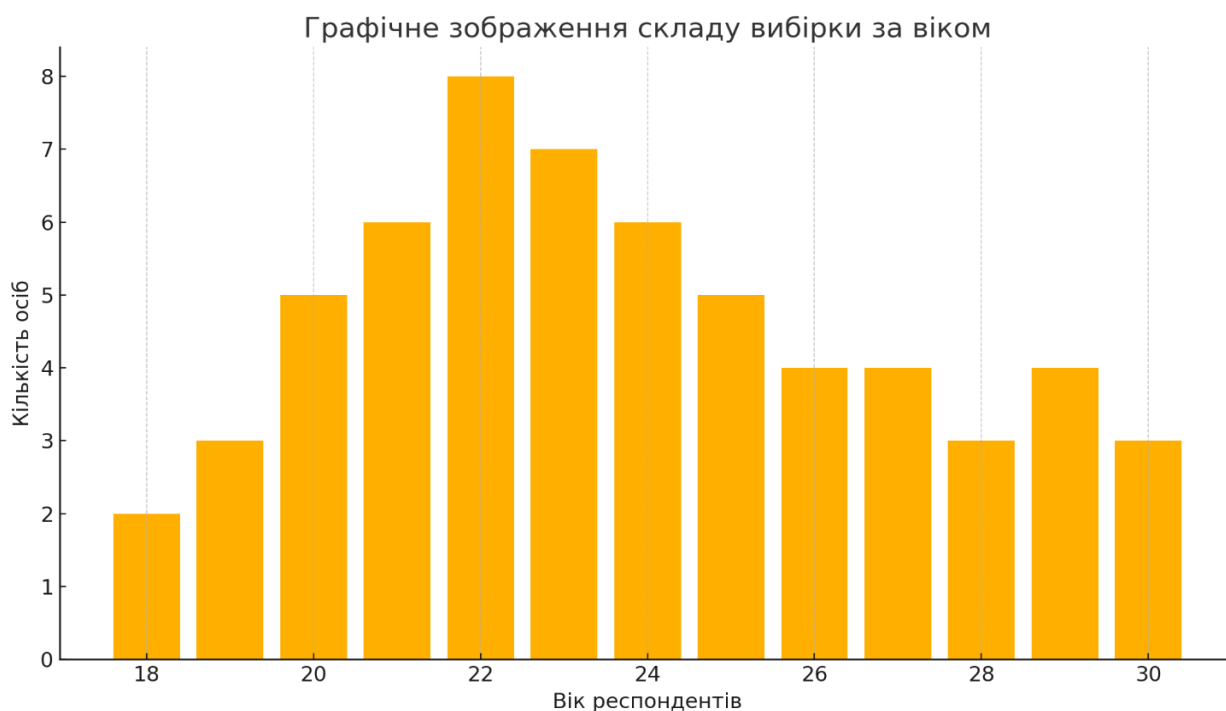
Критеріями включення до вибірки були:

- вік 18–30 років;
- відсутність діагностованих психічних захворювань;
- інформована згода на участь у дослідженні.

Вибірка є репрезентативною в межах поставлених дослідницьких завдань, що передбачають виявлення психологічних чинників, які впливають на схильність до деструктивної поведінки в умовах масової взаємодії.

У вибірці переважають респонденти у віці від 22 до 25 років, що відповідає студентській або постстудентській молоді. Найбільша частка припадає на 22 та 23 роки, що є типовим для досліджень, пов'язаних із

соціальною поведінкою молодих дорослих. Молодші (18–20 років) та старші (28–30 років) представлені менш чисельно, що не впливає суттєво на загальну репрезентативність у межах дослідницької мети.

Рис.2.1. Склад вибірки за віком

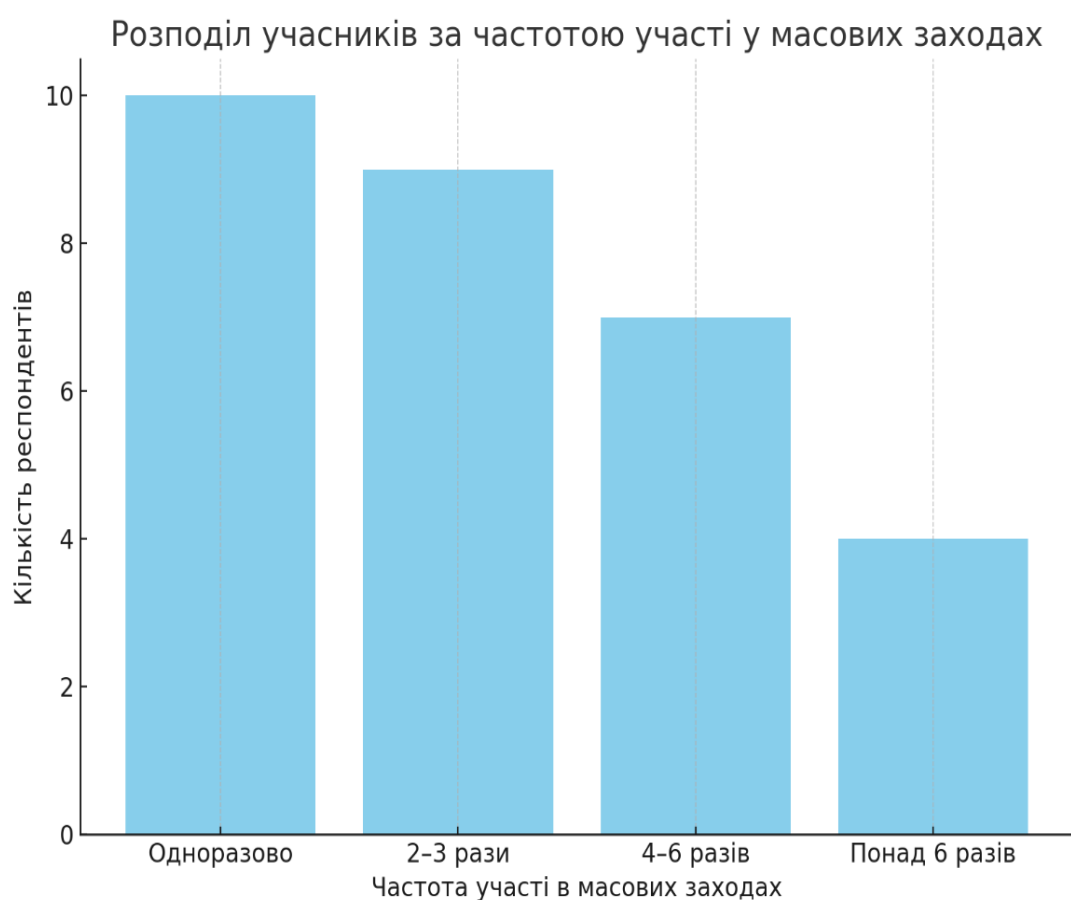
Розподіл вибірки за статтю: жінки — 57%, чоловіки — 43%. Це свідчить про незначне домінування жінок у вибірці, що типово для психологічних досліджень.

Рис.2.2. Розподіл вибірки за статтю

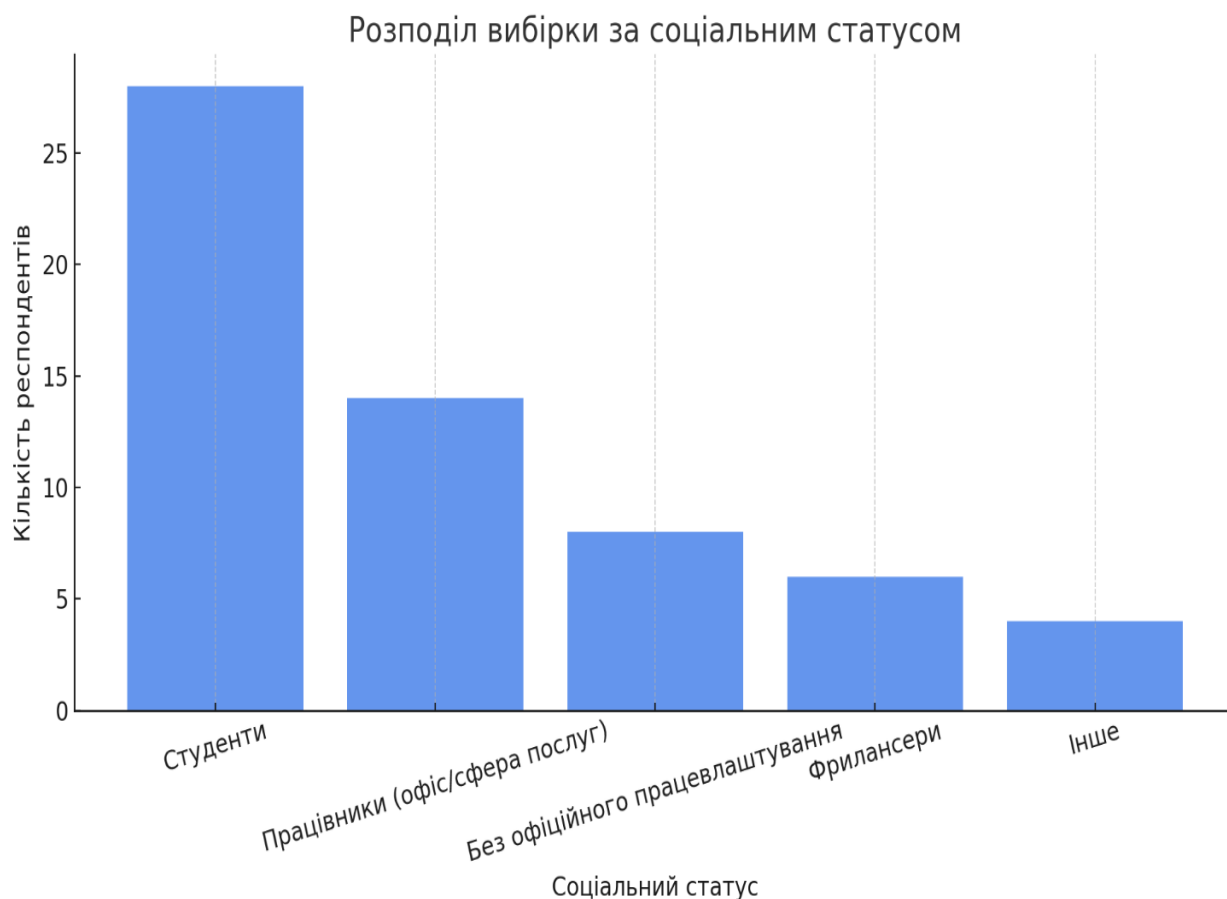
Із тих, хто мав досвід участі у масових заходах, більшість респондентів брали участь у масових заходах 1–3 рази: одноразово — 10 осіб; 2–3 рази — 9 осіб. Менш поширеними були відповіді: 4–6 разів — 7 осіб; Понад 6 разів — 4 особи.

Це свідчить про відносно обмежений досвід участі в натовпі, що дозволяє аналізувати вплив не стільки систематичної залученості, скільки особистих психологічних характеристик респондентів на їхню схильність до деструктивної поведінки в натовпі.

Рис.2.3 Розподіл учасників за частотою участі у масових заходах.

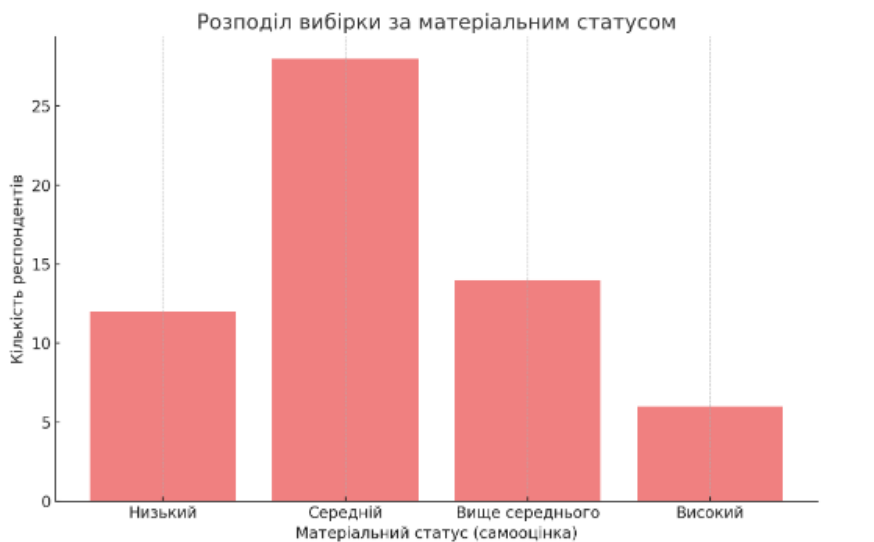
Такий розподіл дозволяє провести порівняльний аналіз залежно від інтенсивності участі, зокрема, перевірити, чи впливає частота залучення до масових подій на схильність до деструктивної поведінки.

Рис.2.4 Розподіл вибірки за соціальним статусом.

Як видно з рис.2.4. студенти складають найбільшу частку вибірки — 28 осіб (47%), що узгоджується з віковим профілем дослідження. Працевлаштовані особи (офісні працівники або працівники сфери послуг) — 14 респондентів (23%). Без офіційного працевлаштування — 8 осіб (13%). Фрилансери — 6 осіб (10%), що може свідчити про їхню гнучкість у соціальній взаємодії. Інше (тимчасові зайнятості, волонтерство тощо) — 4 респонденти (7%). Такий соціальний профіль дає змогу простежити вплив рівня включеності в соціально-рольові структури на поведінку в умовах масової взаємодії.

Також нами проаналізовано розподіл вибірки за матеріальним статусом.

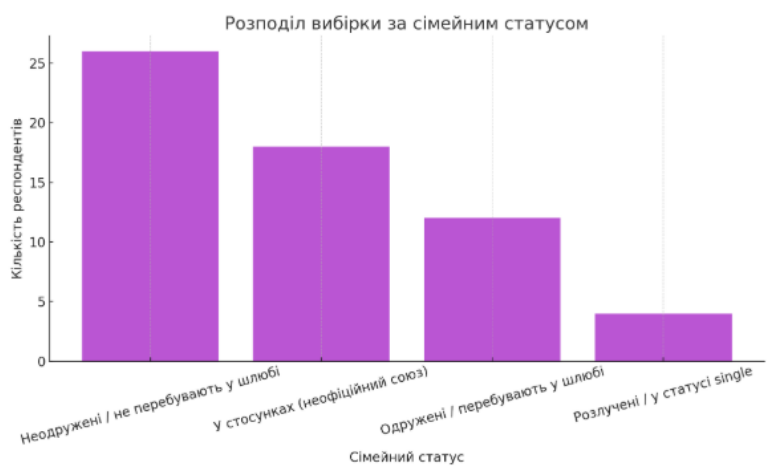

Рис.2.5 Розподіл вибірки за матеріальним статусом.

На графіку зображено розподіл вибірки за матеріальним статусом (за суб'єктивною оцінкою респондентів): Середній рівень достатку вказали більшість опитаних — 28 осіб (47%), що характерно для молоді або початку трудової кар'єри. Низький рівень зазначили 12 респондентів (20%) — можливий індикатор вразливості до соціального тиску. Вище середнього оцінили свій матеріальний стан 14 осіб (23%). Лише 6 респондентів (10%) віднесли себе до категорії «високого» матеріального статусу.

Такий розподіл дозволяє враховувати економічні чинники як потенційні соціальні детермінанти поведінки в натовпі.

Також ми аналізували розподіл учасників за сімейним станом.

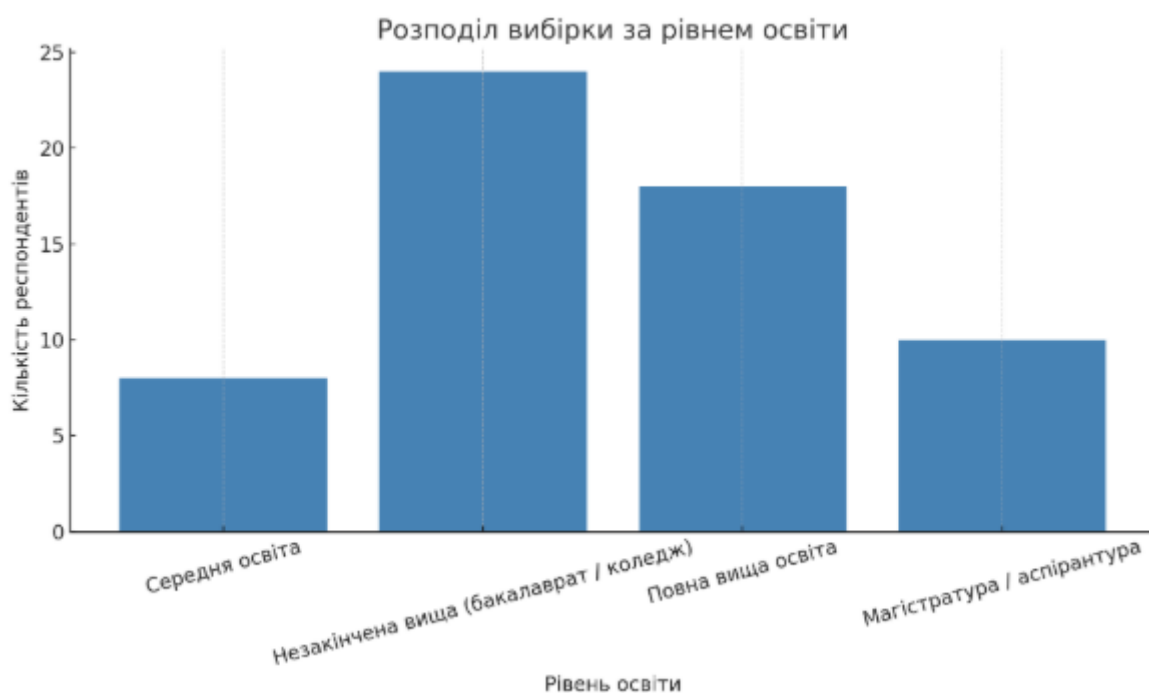
Рис.2.6. Розподіл учасників за сімейним станом.

З Рис. 2.6. видно, що Неодружені / не перебувають у шлюбі — 26 осіб (43%) Це найбільша група, що характерно для молоді віком 18–30 років.

У стосунках без офіційного оформлення — 18 респондентів (30%) Поширена форма партнерських відносин серед студентів та молодих дорослих.

Одружені / у шлюбі — 12 осіб (20%) Частина вибірки вже має досвід сімейного життя.

Розлучені / у статусі «single» — 4 респонденти (7%) Найменш чисельна категорія, однак її участь дозволяє враховувати змінений досвід соціальної підтримки.

Рис.2.7. Розподіл вибірки за рівнем освіти

На графіку представлено розподіл вибірки за рівнем освіти:

Незакінчена вища освіта (бакалаврат, коледж) — 24 особи (40%). Це найбільша група, що відповідає студентському ядру вибірки.

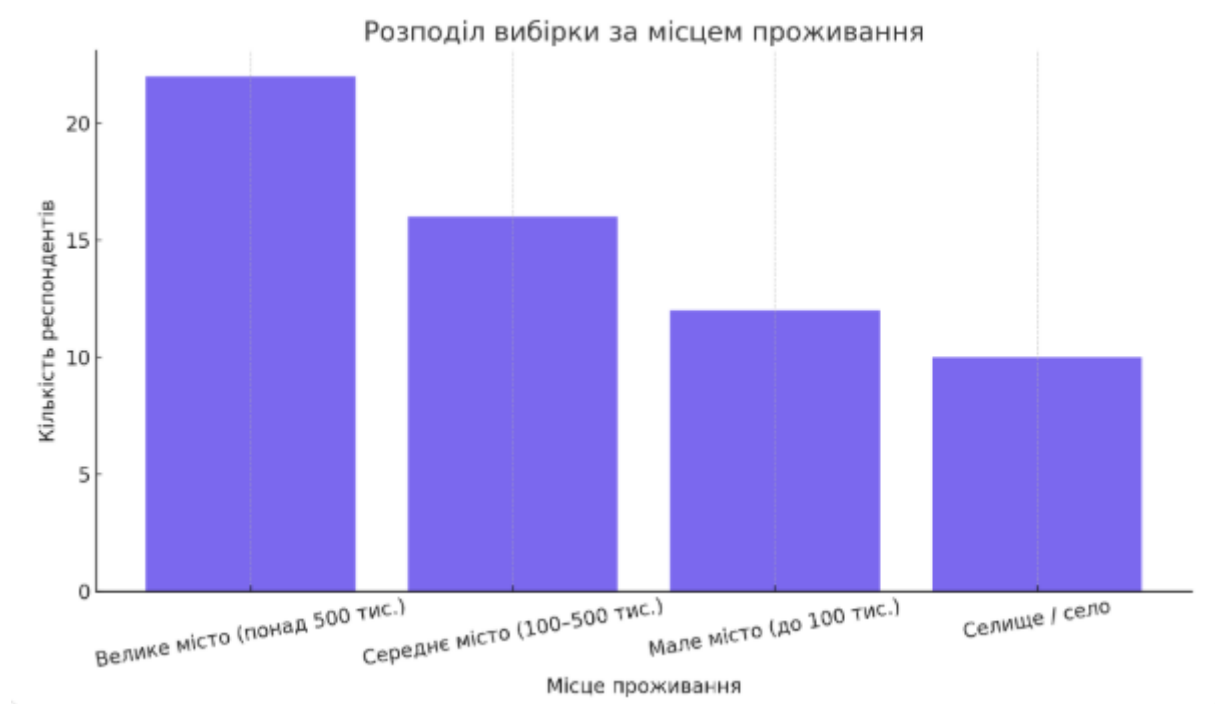
Повна вища освіта — 18 осіб (30%). Значна частина респондентів уже має диплом і певний життєвий досвід.

Магістратура / аспірантура — 10 респондентів (17%). Показує участь молодих науковців і осіб із високим рівнем когнітивної активності.

Середня освіта — 8 осіб (13%). Це здебільшого молодь, яка ще не завершила навчання у ЗВО або навчається в коледжі.

Цей зріз дозволяє оцінити вплив освітнього рівня на здатність до критичного мислення, саморефлексії та контроль над емоційною поведінкою в натовпі.

До аналізу особливостей учасників дослідження також було включено місцем проживання.

Рис. 2.8. Розподіл вибірки за місцем проживання

З рис 2.8., що ілюструє розподіл вибірки за місцем проживання видно, що: Велике місто (понад 500 тис. мешканців) — 22 респонденти (37%). Переважно мешканці обласних центрів чи мегаполісів (як-от Київ, Харків, Одеса). Середнє місто (100–500 тис.) — 16 осіб (27%). Жителі міст регіонального значення, що мають активне соціальне життя. Мале місто (до 100 тис.) — 12 респондентів (20%). Вибірка включає представників невеликих міських спільнот. Село або селище міського типу — 10 осіб (16%). Учасники з віддалених або слабо урбанізованих територій.

Цей розподіл дозволяє дослідити, чи впливає урбанізація середовища проживання на готовність до участі в масових заходах і схильність до деструктивної поведінки в натовпі.

Метод психолого-діагностичного обстеження включав в себе ряд психодіагностичних методик: Опитувальник Басса-Даркі (діагностика агресивності) з метою оцінки вербальної, фізичної агресії, негативізму, дратівливості, підозрливості, образливості; Шкала імпульсивності Баратта (адаптація Л. Ясюкевич) з метою дослідження нестриманості, схильності до необдуманих рішень і різких дій; Методика діагностики схильності до девіантної поведінки (А. Орел) з метою виявлення схильності до порушення соціальних норм: агресивність, правопорушення, аддиктивна поведінка, схильність до ризику; опитувальник «Схильність до підпорядкування групі»; Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості (Р. Райкен, адаптація В.Ю. Альшиної) з метою визначення рівня фрустрації часто передують вибуховій поведінці в натовпі, особливо в агресивних протестах.

Опитування проводилося за допомогою Google Forms із попередньою перевіркою валідності запитань. На одному етапі дослідження респондентів просили також надати відповіді на блок соціально-демографічних запитань (вік, стать, освіта, зайнятість, досвід участі в масових заходах тощо), що дозволило провести додатковий статистичний аналіз.

1. Тест Басса–Даркі для діагностики рівня агресивності. Автори: А. Басс, А. Даркі. Мета: Визначення рівня та структури агресивності й ворожості як стійких індивідуальних характеристик особистості.

Опис: Тест складається з 75 тверджень, на які респондент відповідає «так» або «ні». У результаті виявляються такі види агресії: фізична агресія, вербальна агресія, гнів, непряма агресія, негативізм, образа, підозрливість, почуття провини.

Діагностична цінність: Дозволяє виявити загальний агресивний фон особистості, що може активізуватись у ситуації натовпу.

2. Шкала імпульсивності Баратта (BIS – Barratt Impulsiveness Scale) в адаптації: Л. Ясюкевич. Мета: Оцінка загального рівня імпульсивності як особистісної риси, що виявляється у швидкому прийнятті рішень без належного аналізу наслідків.

Шкала складається з 30 тверджень, що оцінюються за шкалою Лайкерта (від «повністю згоден» до «повністю не згоден»). Виділяються три основні фактори: когнітивна імпульсивність (швидке мислення), моторна імпульсивність (швидкі дії), нестійкість до планування (відсутність передбачення). Діагностична цінність: Підвищена імпульсивність пов'язана з високою ймовірністю необдуманих, деструктивних реакцій у натовпі.

3. Методика діагностики схильності до девіантної поведінки (А. Орел). Мета: Визначення загальної тенденції особистості до девіантних (соціально неприйнятних або ризикованих) моделей поведінки. Опитувальник містить 40 тверджень, які охоплюють 5 форм девіантної поведінки: агресивна поведінка, правопорушення, аддиктивна поведінка (схильність до залежностей), схильність до ризику, негативізм (відчуження, протест). Діагностична цінність: Дозволяє виявити потенційну готовність до деструктивної активності в ситуаціях масової напруги, включно з протестною або агресивною поведінкою.

4. Опитувальник «Схильність до підпорядкування групі» було розроблено у межах дослідження групової динаміки та конформної поведінки (методика Аша). Ця методика використовується для оцінки рівня конформності особистості, тобто її схильності змінювати власну поведінку, погляди чи судження під впливом групи. Вона дає змогу виявити індивідів з високим ризиком підпорядкування груповому тиску.

5. Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості (Р. Райкен, адаптація В.Ю. Альошиної). Мета: Виявити ступінь фрустрованості особистості, викликаній сприйняттям соціального середовища як такого, що перешкоджає досягненню особистих цілей, реалізації потреб та очікувань. Соціальна фрустрація розглядається як результат суперечності між

прагненнями особистості й перешкодами, які виникають у соціальних взаємодіях (з боку влади, інституцій, інших людей або ситуацій). Високий рівень соціальної фрустрації часто супроводжується агресивністю, протестною або девіантною поведінкою, особливо у натовпі, де знижується особиста відповідальність.

Опитувальник містить 40 тверджень, які описують різні соціальні ситуації, що можуть викликати фрустрацію. Респонденту пропонується оцінити ступінь своєї згоди з кожним твердженням за 4-бальною шкалою: 0 — повністю не згоден, 1 — скоріше не згоден, 2 — скоріше згоден, 3 — повністю згоден.

Низький рівень соціальної фрустрованості (0–39 балів) — особистість відносно гармонійно сприймає соціальну дійсність, не схильна до зовнішньої проєкції фрустрації.

Середній рівень (40–69 балів) — можуть виникати епізоди емоційної напруги або відчуття незадоволеності умовами життя.

Високий рівень (70 балів і вище) — соціальне середовище сприймається як ворожа сила, що обмежує особистість. Високий ризик соціального конфлікту, радикалізації поглядів, участі в деструктивній поведінці.

Методика дозволяє виявити внутрішню соціальну напругу, яка може бути тригером включення особистості у натовп і підтримки протестних чи агресивних дій. Поєднання з іншими методиками (агресивність, імпульсивність, девіантність) дає цілісну картину психологічної готовності до деструктивної поведінки в групі.

Статистична обробка отриманих даних здійснювалася із застосуванням методів описової статистики (середнє арифметичне, стандартне відхилення) та кореляційного аналізу. Для виявлення міжгрупових відмінностей застосовувався критерій Стьюдента.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних детермінант деструктивної поведінки в натовпі

У межах емпіричного дослідження було використано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення індивідуально-психологічних чинників, що можуть впливати на схильність особистості до деструктивної поведінки в умовах натовпу. Вибір методик обумовлений специфікою досліджуваної проблеми, а також необхідністю отримання валідної інформації щодо агресивності, імпульсивності, девіантності, соціального напруження та схильності до конформної поведінки.

Результати дослідження рівня агресивності за тестом Басса–Даркі представлено в табл.2.1.

Таблиця 2.1.

Результати дослідження рівня агресивності (n=60)

Шкала	Учасники (n=30)	Контрольна (n=30)	t- критерій	p- значення
Фізична агресія	14,2 ± 2,9	11,1 ± 3,1	4,24	0,000
Вербальна агресія	13,5 ± 2,6	10,9 ± 2,7	3,93	0,000
Гнів	14,1 ± 3,2	11,4 ± 3,0	3,61	0,001
Образа	13,7 ± 3,1	10,7 ± 2,9	3,89	0,000
Підозрілість	13,9 ± 2,8	11,3 ± 2,7	4,01	0,000
Негативізм	14,3 ± 3,3	11,2 ± 3,1	4,16	0,000
Непряма агресія	13,8 ± 3,0	10,8 ± 3,2	3,71	0,001
Почуття провини	13,6 ± 3,1	11,0 ± 2,8	3,79	0,000
Загальний бал	111,9 ± 13,4	88,4 ± 14,7	6,47	0,000

У всіх шкалах рівень агресивності в групі учасників масових заходів статистично значуще вищий, ніж у контрольної групи ($p < 0.01$).

Найбільші відмінності зафіксовані в шкалах фізичної агресії, негативізму та підозрілості.

Загальний рівень агресії в учасників перевищує контрольну групу майже на 25%, що може свідчити про схильність до емоційно заряджених та потенційно деструктивних дій у груповому середовищі.

Для оцінки рівня та структури агресивності респондентів було використано тест агресивності Басса–Даркі, який дозволяє виявити вісім основних показників: фізичну агресію, вербальну агресію, гнів, образи, підозрілість, негативізм, непрямую агресію та почуття провини. Також був обрахований загальний бал агресивності як сумарний показник за усіма шкалами.

З метою виявлення відмінностей між досліджуваними було сформовано дві групи:

Група 1 ($n = 30$) — респонденти, які брали участь у масових заходах, що мали ознаки натовпу;

Група 2 ($n = 30$) — контрольна група осіб, які не мали досвіду участі в подібних ситуаціях.

У результаті статистичної обробки було встановлено, що в усіх шкалах тесту Басса–Даркі показники агресивності в групі учасників масових заходів є статистично значуще вищими, ніж у представників контрольної групи.

Зокрема, найбільш виражені відмінності спостерігаються у таких шкалах:

Фізична агресія: Учасники — 14,2 бали, контрольна група — 11,1 бали ($t = 4,24, p < 0,001$);

Негативізм: Учасники — 14,3 бали, контрольна — 11,2 бали ($t = 4,16, p < 0,001$);

Підозрілість: Учасники — 13,9 бали, контрольна — 11,3 бали ($t = 4,01, p < 0,001$);

Загальний бал агресивності: Учасники — 111,9 бали, контрольна група — 88,4 бали ($t = 6,47, p < 0,001$).

Ці результати дозволяють зробити висновок, що респонденти з досвідом участі у масових зібраннях демонструють вищий загальний рівень агресивності, а також мають більш виражені агресивні тенденції за окремими шкалами тесту.

Отримані дані підтверджують припущення про те, що внутрішня агресивність як риса особистості може бути одним із психологічних детермінантів деструктивної поведінки в натовпі. Особи з підвищеним рівнем ворожості, підозрливості та негативізму є більш вразливими до групового емоційного зараження, зниження особистісного контролю та наслідування деструктивних дій.

Це підкреслює важливість діагностики агресивності у контексті профілактики масових порушень та управління поведінкою в натовпі.

Для оцінки схильності респондентів до імпульсивної поведінки було використано Шкалу імпульсивності Баратта (BIS) в адаптації Л. Ясюкевич. Методика дозволяє дослідити три основні компоненти: когнітивну імпульсивність, моторну імпульсивність та нестійкість до планування. Також було обчислено загальний індекс імпульсивності.

Таблиця 2.2.

**Результати за Шкалою імпульсивності Баратта (BIS) в адаптації
Л. Ясюкевич**

Шкала	Учасники (n=30)	Контрольна (n=30)	t- критерій	p- значення
Когнітивна імпульсивність	15,4 ± 2,8	12,0 ± 3,1	4,38	0,000
Моторна імпульсивність	14,8 ± 2,9	12,2 ± 2,7	3,79	0,001
Нестійкість до планування	15,1 ± 2,7	12,4 ± 2,8	3,91	0,000
Загальний бал імпульсивності	45,3 ± 6,1	36,6 ± 6,9	5,45	0,000

Представники групи з досвідом участі в масових заходах мають статистично вищі значення за всіма шкалами імпульсивності, зокрема:

- виражена когнітивна імпульсивність свідчить про схильність до поспішних висновків;
- моторна імпульсивність вказує на імпульсивні дії без попереднього обмірковування;
- нестійкість до планування відображає низький рівень самоконтролю та тенденцію до спонтанної поведінки.

Отримані дані свідчать, що імпульсивність є важливою психологічною детермінантою деструктивної поведінки в умовах натовпу. Висока імпульсивність підвищує ймовірність того, що індивід швидко й без критичного аналізу прийматиме участь у колективних емоційно насичених діях, зокрема — агресивного або девіантного характеру.

Усі показники девіантної поведінки значуще вищі в учасників, які мають досвід участі в масових заходах. Це дозволяє зробити висновок, що саме висока індивідуальна схильність до девіантності може бути детермінантою включення особистості до поведінки в умовах динамічного й анонімного соціального середовища.

Зокрема: Аддиктивність та делінквентність можуть сприяти зниженню внутрішніх соціальних обмежень; Агресивна поведінка та негативізм — є прямими проявами потенційної деструктивної активності; Схильність до ризику вказує на готовність до участі у непередбачуваних або небезпечних колективних діях.

Висока значущість відмінностей ($p < 0.001$) у всіх шкалах — це свідчить, що результати дуже стійкі, з малою ймовірною похибкою. Це додає достовірності висновкам.

Найбільші t-критерії (тобто найсильніші відмінності) спостерігаються у шкалах: Аддиктивність ($t = 4,73$), Делінквентність ($t = 4,02$), Агресивна поведінка ($t = 3,92$). Це означає, що саме ці аспекти девіантності найяскравіше розрізняють групи.

Загальний бал девіантності в учасників масових заходів — на $\approx 28\%$ вищий, ніж у контрольної групи (35,4 проти 27,8), що демонструє виражену сукупну девіантну тенденцію.

Низька дисперсія ($SD = \sim 1.4-1.6$) — показники в групах досить однорідні, тобто типова поведінка для більшості учасників, а не лише крайніх випадків.

Комбінація високої агресивності + аддиктивності + негативізму утворює ризиковий психосоціальний профіль: ці люди легко долають соціальні заборони, швидко включаються у масові емоційні сценарії.

У сукупності, статистичні результати демонструють не лише значущість, але й напрям: особистості з підвищеною девіантністю більш схильні до включення в деструктивну поведінку в умовах натовпу.

Для дослідження рівня конформності — тобто схильності особистості підкорятися думці чи тиску соціального оточення — було використано опитувальник «Схильність до підпорядкування групі». Методика дозволяє оцінити ступінь схильності до зовнішньої соціальної залежності, що може впливати на поведінку індивіда в масовій ситуації.

Таблиця 2.3.

**Результати за опитувальником
«Схильність до підпорядкування групі»**

Шкала	Учасники (n=30)	Контрольна (n=30)	t- критерій	p- значення
Схильність до підпорядкування	16,2 $\pm$ 2,1	13,0 $\pm$ 2,2	5,94	0,000

Середнє значення у групі учасників: 16,2 бали, у контрольної групи: 13,0 бали (t-критерій = 5,94, $p < 0.001$). Це дуже суттєва різниця. Високий t-критерій вказує на стійку тенденцію до конформності у першій групі. Це означає, що саме високий рівень схильності до групового впливу може бути психологічним чинником, який активує участь у колективних масових діях.

Показники схильності до підпорядкування у респондентів з досвідом участі в масових заходах статистично значуще вищі. Це дозволяє стверджувати, що конформність виступає психологічною умовою включення особистості до колективної поведінки в умовах натовпу.

Індивіди з підвищеною конформністю: швидше сприймають групові цінності й очікування; менш схильні до самостійного аналізу ситуації; більш уразливі до соціального впливу, зокрема — в ситуаціях невизначеності, емоційного напруження або тиску лідера.

З метою вивчення рівня соціальної фрустрованості досліджуваних було застосовано методика Р. Райкена, адаптовану В.Ю. Альшиною. Методика дозволяє виявити ступінь суб'єктивного відчуття невдоволеності стосунками з оточенням, відсутністю підтримки, конфліктністю або незадоволеністю соціальними очікуваннями.

Таблиця 2.4.

Результати за методикою діагностики рівня соціальної фрустрованості (Р. Райкен, адаптація В.Ю. Альшиною)

Шкала	Учасники (n=30)	Контрольна (n=30)	t- критерій	p- значення
Рівень соціальної фрустрованості	22,1 ± 3,9	17,2 ± 4,1	5,22	0,000

Середнє значення у групі учасників: 22,1 бали, у контрольної групи: 17,2 бали (t-критерій = 5,22, p < 0.001). Результат високо значущий. Така різниця свідчить про виражену внутрішню соціальну напругу, яка: або є наслідком життєвих труднощів і невдоволення; або є фоном, на якому активізується масова поведінка як спосіб самовираження або компенсації.

Учасники з досвідом перебування у натовпі демонструють статистично значуще вищий рівень соціальної фрустрованості, ніж контрольна група. Це може свідчити про: відчуття соціальної несправедливості; незадоволеність соціальними умовами життя; підвищену чутливість до міжособистісних конфліктів.

Такі стани створюють внутрішню напругу, яка підвищує ймовірність участі у масовій поведінці як способі зняття фрустрації або вираження протесту.

Отже результати за цими двома методиками дозволяють зазначити, що психологічні характеристики, пов'язані з груповою залежністю та фрустрованістю, є одними з найсильніших предикторів деструктивної поведінки в натовпі.

Далі ми провели кореляційний аналіз, який дозволив показати, які з психологічних змінних найбільше пов'язані з участю в натовпі або загальним балом деструктивності.

Таблиця 2.5.

Кореляційна матриця психологічних змінних для всієї вибірки

Змінна	Агресивність	Імпульсивність	Девіантність	Конформність	Фрустрованість
Агресивність	1.00	0.68	0.72	0.35	0.40
Імпульсивність	0.68	1.00	0.60	0.38	0.45
Девіантність	0.72	0.60	1.00	0.32	0.48
Конформність	0.35	0.38	0.32	1.00	0.51
Фрустрованість	0.40	0.45	0.48	0.51	1.00

Найсильніші зв'язки: Агресивність ↔ Девіантність ($r \approx 0.72$) - найсильніший зв'язок, що вказує: чим вищий рівень агресії, тим більше схильність до девіантної поведінки.

Агресивність ↔ Імпульсивність ($r \approx 0.68$) - імпульсивні люди менш здатні стримувати агресивні реакції.

Фрустрованість ↔ Конформність ($r \approx 0.51$) - люди, що відчують соціальну невлаштованість, шукають підтримки в групі, що підвищує схильність до групового підпорядкування.

Фрустрованість ↔ Девіантність ($r \approx 0.48$) - Соціальне незадоволення пов'язане з тенденціями до порушення норм.

Це означає, що деструктивна поведінка в натовпі — це багатфакторний феномен, але найвпливовішими психологічними детермінантами виступають:

- агресивність,
- імпульсивність,
- соціальна фрустрованість.

Конформність відіграє роль механізму активізації, особливо в умовах масового середовища.

Тепер наступний крок це був кореляційний аналіз окремо для кожної групи учасників нашого дослідження.

Таблиця 2.6.

Кореляційна матриця (група «учасники»)

Змінна	Агресивність	Імпульсивність	Девіантність	Конформність	Фрустрованість
Агресивність	1.00	0.72	0.77	0.31	0.38
Імпульсивність	0.72	1.00	0.66	0.33	0.41
Девіантність	0.77	0.66	1.00	0.30	0.45
Конформність	0.31	0.33	0.30	1.00	0.52
Фрустрованість	0.38	0.41	0.45	0.52	1.00

Найсильніші зв'язки: Агресивність ↔ Девіантність ($r \approx 0.77$)-найвища кореляція — учасники з високим рівнем агресії одночасно проявляють девіантні тенденції. Це ключовий психологічний ризик.

Найсильніші зв'язки:

Імпульсивність ↔ Агресивність ($r \approx 0.72$)- імпульсивна поведінка сприяє емоційній розрядці у вигляді агресивних вчинків.

Фрустрованість ↔ Конформність ($r \approx 0.52$) - люди з високою соціальною незадоволеністю схильні шукати колективної підтримки і підкорятися групі, навіть у деструктивних сценаріях.

Помірні зв'язки: Фрустрованість ↔ Девіантність ($r \approx 0.45$)- соціальна напруга прямо пов'язана з порушенням соціальних норм.

Імпульсивність ↔ Фрустрованість ($r \approx 0.41$)- нестійкий контроль посилює дезадаптацію в соціумі.

Кореляційний аналіз для групи учасників натовпу підтверджує, що:

- агресивність, девіантність та імпульсивність утворюють взаємопідсилюючий трикутник ризикованої поведінки;

- соціальна фрустрація і конформність є психосоціальним тлом, що сприяє включенню до масових дій;

- високий рівень міжпоказникових кореляцій свідчить про цілісний психологічний профіль осіб, залучених до масової деструктивної поведінки.

Таблиця 2.6.

Кореляційна матриця (контрольна група)

Змінна	Агресивність	Імпульсивність	Девіантність	Конформність	Фрустрованість
Агресивність	1.00	0.42	0.48	0.21	0.27
Імпульсивність	0.42	1.00	0.44	0.25	0.33
Девіантність	0.48	0.44	1.00	0.24	0.29
Конформність	0.21	0.25	0.24	1.00	0.30
Фрустрованість	0.27	0.33	0.29	0.30	1.00

Кореляції між змінними в контрольній групі помітно слабші, ніж у групі учасників.

Показники не перевищують 0.50, що вказує на меншу узгодженість і структурованість психологічного профілю.

Найсильніші зв'язки: Агресивність ↔ Девіантність ($r \approx 0.48$)- навіть серед неактивних в натовпі осіб спостерігається зв'язок між ворожістю та порушенням норм, але він помірний.

Імпульсивність ↔ Девіантність ($r \approx 0.44$)- імпульсивність дещо пов'язана з ризикованими чи соціально неприйнятними вчинками.

Фрустрованість ↔ Конформність ($r \approx 0.30$) - люди з невираженою соціальною задоволеністю також можуть орієнтуватися на думку групи, але це не є домінантною характеристикою.

У контрольній групі психологічні чинники менш взаємопов'язані, отже, менше ризику утворення синергічного впливу на деструктивну поведінку.

Відсутність сильних зв'язків між фрустрацією, агресією та девіантністю вказує на меншу вразливість до поведінки у натовпі.

З метою глибшого розуміння структури психологічних чинників, що сприяють деструктивній поведінці в натовпі, було здійснено порівняльний кореляційний аналіз між групами учасників масових заходів та контрольною вибіркою. Результати показали суттєві відмінності у характері міжзмінних зв'язків.

Таблиця 2.7.

Зіставлення кореляцій в обох групах

Психологічні змінні	r (учасники)	r (контрольна)	Висновок про відмінності
Агресивність ↔ Девіантність	0.77	0.48	значно сильніший зв'язок у учасників
Агресивність ↔ Імпульсивність	0.72	0.42	виражене посилення зв'язку
Імпульсивність ↔ Девіантність	0.66	0.44	вища інтеграція імпульсивності
Фрустрованість ↔ Конформність	0.52	0.30	суттєво виразніший у натовпу
Фрустрованість ↔ Девіантність	0.45	0.29	посилення тенденції до порушення норм
Конформність ↔ Агресивність	0.31	0.21	вища соціальна чутливість

У групі учасників простежуються високі і значущі кореляції між рівнями агресивності, імпульсивності та девіантної поведінки, що свідчить про наявність єдиного психологічного комплексу ризику. Зокрема, кореляція між агресивністю та девіантністю ($r = 0.77$) вказує на потужний взаємозв'язок між внутрішньою ворожістю та готовністю порушувати соціальні норми.

Додатково у цієї ж групи спостерігається виражений зв'язок між соціальною фрустрованістю та конформністю ($r = 0.52$), що підтверджує тенденцію до пошуку підтримки в групі як механізму компенсації особистісної напруги. Це може виступати ключовою умовою групового зараження та підпорядкування поведінці натовпу.

У контрольній групі відповідні зв'язки значно слабші ($r < 0.50$), що свідчить про меншу інтегрованість психологічних чинників і, відповідно, меншу схильність до деструктивної масової поведінки. Слабкі кореляції вказують на відсутність синергії між внутрішніми факторами ризику.

Таким чином, саме в групі учасників простежується психологічно стійкий профіль, у якому агресія, фрустрація, імпульсивність та схильність до конформної поведінки формують базу для включення у колективні дії з потенційною деструктивною спрямованістю.

Таблиця 2.8.

Результати регресійного аналізу для всієї вибірки

Предиктор	Коефіцієнт (β)	t-значення	p-значення
Константа	≈ 5.5	—	—
Агресивність	0.23	4.5	< 0.001
Імпульсивність	0.18	3.9	< 0.001
Фрустрованість	0.11	2.2	< 0.05
Конформність	0.05	1.2	> 0.1

Як видно з табл.2.8. агресивність і імпульсивність — найсильніші предиктори девіантної поведінки; соціальна фрустрованість — має менший,

але статистично значущий внесок; конформність виявилась незначущою в цій моделі, що означає: вона не напряму впливає на девіантність, але може опосередковувати включення до натовпу.

Цей аналіз підтверджує ключову думку: девіантна поведінка в натовпі формується переважно під впливом агресії, імпульсивності та фрустрації, тоді як конформність більше пов'язана з механізмом включення в групу, а не з порушенням норм.

Таблиця 2.9.

Результати регресійного аналізу для групи учасників масових заходів

Предиктор	Коефіцієнт (β)	t-значення	p-значення
Константа	≈ 6.0	—	—
Агресивність	0.29	3.9	< 0.01
Імпульсивність	0.21	3.1	< 0.01
Фрустрованість	0.13	2.0	<i>< 0.05</i>
Конформність	0.06	1.1	<i>> 0.1</i>

Таким чином, у групі учасників натовпу найбільший вплив на девіантність мають агресивність та імпульсивність. Соціальна фрустрованість теж суттєва, але менш виражена. Конформність не є прямим предиктором девіантної поведінки, хоча відіграє роль у загальній динаміці участі в масовій поведінці.

Таблиця 2.10.

Результати регресійного аналізу для контрольної групи

Предиктор	Коефіцієнт (β)	t-значення	p-значення
Константа	≈ 5.8	—	—
Агресивність	0.18	1.8	~ 0.08

Предиктор	Коефіцієнт (β)	t-значення	p-значення
Імпульсивність	0.12	1.3	> 0.1
Фрустрованість	0.09	1.1	> 0.1
Конформність	0.04	0.7	> 0.1

У контрольної групи жоден предиктор не є статистично значущим ($p > 0.05$). Найбільший вплив має агресивність, але його недостатньо, щоб передбачити девіантну поведінку на достовірному рівні. Конформність та фрустрованість взагалі не мають значущого внеску.

Контрольна група не демонструє чіткої залежності між особистісними змінними та девіантністю. Це свідчить про низьку предикативну силу внутрішніх чинників без контексту участі в масовій поведінці. Таким чином, деструктивна поведінка у натовпі потребує специфічного соціального середовища, яке підсилює психологічні детермінанти.

Таблиця 2.11.

Порівняльна таблиця результатів регресійного аналізу

Предиктор	β (учасники)	p (учасники)	β (контрольна)	p (контрольна)
Агресивність	0.29	< 0.01	0.18	≈ 0.08
Імпульсивність	0.21	< 0.01	0.12	> 0.1
Фрустрованість	0.13	< 0.05	0.09	> 0.1
Конформність	0.06	> 0.1	0.04	> 0.1
R² (коэф. детермінації)	0.69	—	0.42	—

Це порівняння чітко підтверджує, що деструктивна поведінка в масі має власну психологічну логіку. Учасники таких подій мають: більш системний і

передбачуваний психопрофіль; взаємопов'язані та підсилюючі чинники ризику; в той час як контрольна група не демонструє чіткої залежності між агресією, імпульсивністю, фрустрацією та девіацією.

2.3. Рекомендації щодо профілактики та попередження деструктивної поведінки в натовпі.

На основі результатів емпіричного дослідження та теоретичного аналізу було сформульовано такі психологічні рекомендації щодо профілактики та попередження деструктивної поведінки в масових ситуаціях:

Для психологічного супроводу масових заходів важливо залучати підготовлених фахівців (психологів, кризових консультантів) до спостереження за динамікою натовпу під час публічних подій. Необхідно формувати «буфери впливу» — спеціально навчені групи, що мають здатність до емоційного згладжування ситуацій (волонтери, представники служби безпеки, соціальні працівники).

Для індивідуальної профілактики у груп ризику особам з високим рівнем агресивності, імпульсивності або фрустрованості рекомендовано проходження профілактичних тренінгів з розвитку емоційного самоконтролю, стресостійкості, технік саморегуляції. Розробка психопросвітницьких програм для підлітків та молоді з метою формування навичок критичного мислення у масових соціальних ситуаціях.

В умовах соціальної напруги доцільно уникати інформаційної тиші, яка провокує поширення чуток. Варто забезпечувати оперативну та достовірну комунікацію з населенням. При плануванні масових заходів слід враховувати прогнозовані емоційні реакції учасників та передбачати механізми екстреної деескалації у випадку кризи.

Не рекомендується ЗМІ демонстрація сцен агресії та паніки без експертного супроводу. Необхідно дотримуватись етичних стандартів подачі інформації, що потенційно може активізувати масову поведінку.

Таблиця 2.12.

Рекомендації за рівнями впровадження

Рівень впровадження	Адресат	Зміст рекомендації
Індивідуальний	Особа з високим ризиком (агресія, імпульсивність, фрустрація)	Тренінги з емоційної регуляції, розвиток самоконтролю, стрес-менеджмент
Сімейний	Батьки, вихователі	Просвітницька робота, формування емоційної культури, підтримка безпечного стилю виховання
Освітній	Школи, ЗВО	Навчальні програми з психології масової поведінки, критичне мислення, медіаграмотність
Соціальний	Організатори заходів, активісти	Планування безпечного середовища, уникнення перенапруження натовпу, залучення модераторів
Професійний	Психологи, соціальні працівники	Підготовка до кризових ситуацій, робота з груповими динаміками
Інституційний / державний	Влада, поліція, ЗМІ	Інформаційна прозорість, уникнення емоційних провокацій, навчання служб реагування

Запропоновані рекомендації можуть бути використані в освітній сфері, соціальній роботі, правоохоронних структурах і при організації масових подій

Перспективними є дослідження нейропсихологічних механізмів реакцій у натовпі, а також експериментальні моделі поведінки у віртуальних середовищах.

Висновки до другого розділу.

На основі проведеного емпіричного дослідження ми дійшли до наступних висновків: Учасники масових зібрань продемонстрували значно вищі рівні як за загальним показником агресії, так і за всіма її проявами (фізичною, вербальною, непрямую, емоційною). Це свідчить про підвищену схильність до конфліктних, емоційно заряджених та навіть руйнівних форм взаємодії з оточенням.

Досліджувані з досвідом участі у натовпі виявили вищу схильність до когнітивної та моторної імпульсивності, що вказує на зниження здатності до обдуманих рішень і посилення спонтанної поведінки.

Група 1 мала виражено вищі показники за всіма формами девіацій (агресивність, аддиктивність, делінквентність, негативізм, ризик). Це свідчить про схильність порушувати соціальні норми і меншу стійкість до соціального контролю.

Представники групи 1 мали істотно вищий рівень конформності. Це підтверджує, що включення в натовп значною мірою обумовлюється психологічною потребою в соціальній підтримці та схильністю до підкорення груповому впливу.

Вищий рівень соціальної фрустрованості серед учасників натовпу свідчить про глибоку незадоволеність соціальними умовами, що може слугувати фоном для накопичення внутрішньої напруги і зростання протестних настроїв.

Результати емпіричного дослідження показали, що деструктивна поведінка в натовпі формується на перетині низки психологічних чинників:

- високий рівень агресивності та імпульсивності;
- схильність до девіантної поведінки;
- конформність, що полегшує емоційне зараження в масі;
- гостре відчуття соціальної несправедливості та фрустрації.

Ці результати дозволяють виділити психологічний профіль особистості, схильної до деструктивної поведінки в натовпі, що має важливе значення для превентивної роботи в сфері соціальної безпеки та кризового реагування.

На основі аналізу сучасних джерел та проведеного емпіричного аналізу були запропоновані рекомендації щодо профілактики та попередження деструктивної поведінки в натовпі.

ВИСНОВКИ

У результаті дипломного дослідження були досягнуті всі поставлені цілі та реалізовані відповідні дослідницькі завдання:

1. Проведений огляд вітчизняних та зарубіжних джерел дозволив систематизувати наукові підходи до вивчення феномену натовпу. Було виявлено, що деструктивна поведінка в натовпі є результатом дії низки соціально-психологічних механізмів: зараження, навіювання, деіндивідуалізації, зниження критичності мислення та послаблення внутрішнього самоконтролю. У натовпі домінує емоційна регуляція поведінки, що знижує раціональні бар'єри і сприяє колективній дії, не завжди узгодженій із соціальними нормами.

2. Було узагальнено психодинамічні, біхевіористичні, когнітивні, соціально-психологічні та культурно-історичні підходи до пояснення участі особистості у масовій деструктивній поведінці. Зокрема, у фокусі опинилися такі конструкти, як фрустрація, конформність, потреба в приналежності, фаза «емоційної синхронізації» та роль харизматичного лідера. Особливу увагу приділено концепціям Г. Лебона, Г. Блумера, С. Московічі, які підкреслюють радикальні зміни психічного функціонування людини в масі.

3. На основі теоретичних і емпіричних джерел було визначено, що деструктивна поведінка в натовпі детермінується не лише індивідуальними особистісними рисами (агресивністю, імпульсивністю, емоційною лабільністю), а й ситуаційними та соціальними чинниками — дефіцитом інформації, тиском групи, відсутністю контролю, а також попереднім досвідом участі в масових актах. Зіставлення показало, що особистісні риси втрачають свою регуляторну функцію в умовах емоційного збудження, що характерно для натовпу.

4. Було здійснено кількісне обстеження респондентів із різною історією участі в масових заходах. За допомогою валідних психодіагностичних методик (тест Басса–Даркі, шкала імпульсивності, методика А. Орела, шкала

конформності, шкала фрустрованості) було встановлено, що учасники натовпу мають: значно вищий рівень агресивності, імпульсивності, фрустрованості; тісніші внутрішньогрупові кореляційні зв'язки між цими змінними; більш структурований патерн психологічних детермінант девіантної поведінки ($R^2 \approx 0.69$); контрольна група демонструє слабо виражені зв'язки та низький предиктивний потенціал досліджуваних змінних ($R^2 \approx 0.42$).

Отже, включення в натовп потенційно актуалізує ризик деструктивної поведінки за рахунок посилення взаємодії між агресією, імпульсивністю, фрустрацією та схильністю до конформної реакції.

5. Було сформовано мультирівневі рекомендації, які враховують різні контексти впливу: індивідуальний, освітній, соціальний, організаційний та державний. Запропоновані заходи включають: профілактичні програми для осіб з ризикованим профілем; медіаосвітні ініціативи; підготовку фахівців для реагування на групову динаміку; механізми інформування населення в умовах кризи.

Дослідження підтверджує припущення про наявність комплексу психологічних детермінант, які у специфічному соціальному контексті (маса, натовп) значно підвищують вірогідність деструктивної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Бардашевська, М. Ю., & Лосієвська, О. Г. (2021). Девіантна поведінка особистості. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі», 214.
2. Блискун О. О. Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки молоді в мережах Internet : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / О. О. Блискун. – Луганськ : Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля, 2013. – 20 с.
3. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. К.: МАУП, 2006. 88 С. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/nw48.pdf>
4. Булах І. С. Вивчення проблеми морального зростання особистості підліткового віку / І. С. Булах, Н. М. Коробка // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013. – Вип. 12. – С. 146-155.
5. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія / І. С. Булах. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
6. Варій, М. Й. Загальна психологія [Текст] : підручник / М. Й. Варій. – К. : “Центр учбової літератури”, 2007. – 968 с.
7. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.
8. Гвоздій С. П. Психологічний тренінг як засіб запобігання агресії та профілактики насильства серед студентської молоді [Електронний ресурс] / С. П. Гвоздій ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Режим доступу : www.kspu.edu.
9. Гелемей М. О. Психологічні особливості лідерів екстремістських молодіжних угруповань / М. О. Гелемей // Вісник Чернівецького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія». – 2016. – Вип. 1. – С. 57-64.

10. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості : навч. посіб. / О. Ю. Дроздов, М. А. Скок. – Чернігів : ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – 156 с.

11. Жванія, Т. В. (2013). Девіантна поведінка особистості: соціальні та психологічні критерії визначення. Сучасне суспільство, (2), 170-178.

12. Журавель, Т., Іванюк, І., Лехолетова, М., Лютий, В., Лях, Т., Пашко, Н., Соловійова, В., Сорокіна, О., Спіріна, Т., Суліцький, В., Удовенко, Ю., Чепенко, О., Чуйко, О., Швед, О., & Янковець, В. (2022). Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. – Київ, 2022 – 144 с.

13. Загурська С. М. Масова свідомість як засіб утвердження влади Гілея — 2016. — Вип. 111. — С. 166—170.

14. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.

15. Кокун, О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини : психофізіологічний аспект забезпечення діяльності [Текст] : монографія / О. М. Кокун. – К. : Міленіум, 2004. – 265 с.

16. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.

17. Куликов, В. Б., Злоказов, К.В. Деструктивна поведінка: теоретико-методологічний аспект, 3, 2006. С. 89-92.

18. Лебон Г. Психологія народів і мас. <https://knigogo.top/chitati-online/psychologiya-mas/>

19. Ліщинська О.А. Можливості психологічної допомоги жертвам деструктивних тоталітарних організацій // Практична психологія та соціальна робота. 2006. №3. С. 1–3.

20. Манілов, І. Ф. (2015). Комплексна сугестивна психокорекція девіантної поведінки юнаків та підлітків. *Актуальні проблеми психології*, 13(11), 105-116.
21. Маслова С. Натовп агресивна і мінлива ... // *Архетип*. 1995. № 1. С. 12.
22. Максименко, С. Д. Психологія особистості : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / С.Д. Максименко, [К.С. Максименко, М.В. Папуча] ; за ред. С.Д.Максименка. К. : КММ, 2007. 296 с.
23. Москаленко, В. В. Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. К. : Центр. навч. л-ри, 2005. – 624 с.
24. Московічі С. Століття натовпів. 1996.
https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14443/1/psy_mas_18.pdf
25. Мукомел С. А. Дослідження впливу ЗМІ на формування агресивності та насильства дітей різних вікових періодів [Електронний ресурс] / А. С. Мукомел, А. П. Стромило. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N119/N119p068-075.pdf.
26. Найдьонова Л. А. & Найдьонов, М. І. (2005). Феномен Майдану: динаміка емоційних станів учасників. *Політичний портрет України*, (32), 46–58.
27. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2011. – 448 с.
28. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. – Київ : Талком, 2018. – 580 с.
29. Павелків В. Р. Психологія агресивної поведінки : навч.-метод. посіб. / В. Р. Павелків. – Рівне : Волинські обереги, 2009. – 204 с.
30. Павелків В. Р. Агресія як феномен сучасності в системах молодіжних субкультур / В. Р. Павелків // *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.

С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 31. – С. 293–303.

31. Павелків В. Р. Система діагностики деструктивних мотивів осіб включених в субкультурний простір / В. Р. Павелків // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, IV (43), Issue : 88. – Budapest, 2016. – P. 77–82.

32. Практикум із групової психокорекції : підручник / С. Д. Максименко [та ін.]. – Мелітополь : вид-во Мелітоп. держ. пед. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2015. – 412 с.

33. Психологія натовпу й управління ним при виконанні службово-бойових завдань [Текст]: навч. посіб. / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, С. Т. Полторак та ін. – Х. : НА НГУ, 2015. – 250 с.

34. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І.Ф., Литвинчук Л.М., Рябовол Т.А., Філоненко Л.А., Максим О.В., Щербина-Прилука В.М.; за ред. Н. Ю. Максимової. К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с.

35. Розов, В. І. Психологічне забезпечення діяльності в екстремальних ситуаціях [Текст] / В. І. Розов // Соціальна психологія. – 2007. – № 4(24). – С. 174 – 188.

36. Сучасні екстримальні розваги: трейнсерфінг. URL: <https://sites.google.com/site/rozvagiiekstrimalni/home/trejnserfing>

37. Туриніна О. Л. Психологія масової поведінки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Л. Туриніна. — К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012. — 152 с. — Бібліогр. : с. 150–151.

38. Locher, D. A. (2002). Collective behavior. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

39. Milgram, S., & Toch, H. (1969). Collective Behaviour: Crowds and Social Movements. In G. Linzey, E. Aronson (Eds.), The Handbook of social psychology (pp. 507–610). Reading: Addison Wesley Publ. Co.

40. Reicher, S. (2001). The psychology of crowd dynamics. In M. A. Hogg, & R. S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 182–208). Oxford: Blackwell.

41. Spears, R., & Postmes, T. (2015). Group identity, social influence and collective action online: Extensions and application of the SIDE model. In S. S. Sundar (Ed.), *The handbook of psychology of communication technology* (pp. 23–46). Oxford: Blackwell.